

Соколёнок

1/2020

январь - февраль

Къарчыгъа

РЕСПУБЛИКАНЫ ЯШЛАР УЧУН ЭКИ АЙДА БИР ЧЫГЪАГЪАН ЖУРНАЛЫ

"Къарчыгъа" – 40 жыл!

Ал къанатлы «Къарчыгъа» – 40 йыл янғылмай чыгъа!

Ассаламлар! – дей сизге
Журналыгъыз «Къарчыгъа»!
Къутлагъыз: – Гъурра! Гъурра!
Сесленмесе къурдашлар!
«Къарчыгъа» талчыгъа!

Бу 40 йылны боюнда
Чыкъмай къалмагъан журнал.
Гъар бетинде юз тюрлю
Яшлар учун не де бар!

Не де бар, не де айта
Бырынгъыдан, бутюнден,
Къумугъумну къысматын
Билигиз! – дей, – гёнгюнден!

Ана тилни алгъышлап
Сейлей чыгъарып балын,
Асрулардан асругъа
Айта халкъыны гъалын.

Тарихи булан тархны
Бырындан ала сесин.
Барлыгъына халкъыны
Уйрете бола есси.

Не де бар, не де айта,
Къайсын – бирин санайым,
Билме гъасирет бусанг
Языл! Оху! Къарайым!

Шат гюнлер, айлар, йыллар –
Гете сизден сююне!
Сююнчюлер гелтире
Гъар-бир яшны уюне!

Къанат учундан тура,
Къуванчлы байрам къура,
Журналыгъыз «Къарчыгъа»!

Шейит-Ханум Алишева,
Дагъыстанны халкъ шаири

Ассаламлар, "Къарчыгъа"!

Биринчилерден болуп «Къарчыгъа» журналын къутлай Уллу Бойнакъны мактабы – муаллимлери ва охувчулары! Озокъда дагъы Къарабудагъгент районлулар да язылмагъан тюзюл журналгъа. Бизин булан, айрокъда ардагъы заман, къурдашыкъъ бегинден тутулгъан. Уллу Бойнакъны мактабы – айрыча жаваплы – болмаймы дагъы бир йылгъа 265 журналгъа язылса! Чыкъгъаны булан ете гелип алып, яшланы заманында охутуп сюндюрсе! «Къарчыгъа» олай къурдашланы обтесиз абурлай. Рабият Магъамматова Гъажиевна негъакъмы 47 йыл муаллим, устевюне 25 йыл завуч шо мактапда. Башлапгъы класланы муаллими болмакъ – биричилией мактап абзарына гирген яшны гиччинея къолундан тутуп охужакъ класына гийирмек яшав ёлуна гийирмек тюзюлмю, шо дёртбеш йылны ичинде янгыз гъарпланы язма да охума да уйретип къоймай, яшама да уйрете. Яшлар учун яшавун къурбан этеген къумугъумну муаллимлери аз тюзюл, макътавлу-абурлу къысматлары! Рабиятны да шо абурлу, сыйлы загъматын багъалагъанлар. Россия Федерациясыны билим беривге къарайгъан, тергейген тармагъы «Абурлу муаллим» атына ес этгенлер, сонг да «Ветеран труда» – в.о.б. Ингдеси, Рабиятны янгыз охувчулар абурлап-сыйлап къоймайлар, мактапны муаллимлери де Рабиятдан сюуне. Гъарисине табулуп бажармакъ – инсанлыкъны аянлай!

Муна, магъа хат гелди тюнегюн ахшам:
– Язылыв «Къарчыгъагъа» юрюлюп тура!

Сюндюм, Уллу Бойнакъны мактабы – муаллимлери, охувчу яшлары, халкъы обзлени анадаш журналы «Къарчыгъаны» биринчилерден болуп къутлайлар!

Магъамматова Рабият,
муаллим.

Яшагъыз! Бар болугъуз!

Шейит-Ханум, жаваплы редактор

"Къарчыгъа"

-- Ассаламу алейкум!
Саламлар йиберебиз.
«Къарчыгъа журналыбыз,
Гъалынг билме сюебиз!
«Къарчыгъа» къолгъа тюшсе,
Биз, яшлар, сююнебиз,
«Къарчыгъагъа» йылдан-йыл
Узакъ объмур тилейбиз!

Бара эдим бавлардан,
Сёйлемейлер тереклер,
Уянмаймы къумукълар?
Этсе де не гереклер!
Йигирма йыллар бизин
Къувандыра «Къарчыгъа»!
Къумукъгъа не къыйын бар,
Арт берме «Къарчыгъагъа?»

*Камарутдинов Камарутдин 5-нчи «А» клас,
Оър Къазанышдагъы орта школа.*

Бу шиъру 1995-нчи йылда «Къарчыгъаны» 7-8-номеринде чыкъгъан эди, биз ону 2020-нчы йылда да янгыдан «Къарчыгъада» берген эдик.

Бугюнлерде Камарутдин, озокъда, эр мыйыгъына гирген обзден къумукъ улан экенине биз гъакъ инанабыз. Неге тюгюл, гиччиден тутуп оз

халкъына соравлу бакъгъан яш – обстенде обзюне де дагъыдан-дагъы да соравлу да, буварывлу да болажагъы герти.

«Къарчыгъа» Камарутдинни 15 йыл алдагъы соравун, оюн узата туруп:

Къыркъ йыл боюна ювукъ
Къувандыра «Къарчыгъа»!
Не къопгъан сагъа, къумукъ?
«Къарчыгъа да» талчыгъа.
Генжелейин гененип,
Оъз халкъын билсин учун,
Эллеп элден – эллени,
Тергевюн илсин учун,
Сен эсли болсун учун,

Сен если болсун учун,
«Къарчыгъа» къаст къыла чы,
Салып намусун, гючюн.
Етмиш етти бабадан –
Сес, ругъ ала «Къарчыгъа»,
«Къумукъ» деген атына –
Тувгъанлы амин чыгъа!
... Етти атасын билмеген –
Етмишде гёзьяш сыгъар
Шейит-Ханум Алишева,
Дагъыстанны халкъ шаири

Ана тил – алтын хазна

Анвар Гъажиев, Дагъыстанны халкъ шаири

Ана тил

Акъ увузлар булан гелген асил тил,
Ананайлар булан сингген къаныма
Ананайлы сѣзюм эсгик гѣрген сонг,
Айтмагъа нем къала мени халкъыма.
Кюйлеген бир гюл авузу тил берген,
Кѣп суймей, аз суюйими анамны,
Анам берген айбат тилим болмаса,
Барлакъ оту бал татырмы таламны.

Ана тилибиз

Акъай Акъаев

Ана сѣзсюз къалса адамлар бирден,
Дуллу-дюньябызны гюню батыла.
Бар балагъ арекде, адамлар, бизден,
Балабызны ана тили бар тура.

Вѣре сакъ! Вѣре сакъ! Къопмасын балагъ –
«Къумукъ» атыбызны язмасын ташгъа:
Бугюн бетибизге телмирген бала –
Къумукъ тилибизде сѣйлейик яшгъа.

Дагъыстанны халкъ шаирчи Аткъаины 110 чымыгъына

Терен тамурлу йыр терек

Герти поэзия не заманда да яшавну алдырыгъы болуп, халкъны ойларын шаирни булан байлай-бирлешдире гелген. Къаламны гючю булан йыракъ ва ювукъ тарихлени тунукъ бетлерин ярыкъландырагъан, эркинликни эр уланларыны унутулмас батырлыкъларына заманны тынышын берип, чебер сёзлер булан оланы жанландырагъан, бугюнню къойнуна гиргенде, танглары гёзюн обеген язывчулар даим де охувчуда сююв таба, ондан баракалла ала. Бютюн совет литературада йимик, бизин гъалиги къумукъ литературада да шолй язывчулар, шаирлер, драматурглар бар. Аткъай – шоланы эреюллеринден бири.

Гъажиев Анвар, Дагъыстанны халкъ шаири

Гюнге етсин кьолугъуз

Гелин йимик гийинип,
Гиев йимик сююнуп,
Етип гелди Янгы йыл
Сувлу кьарда киринип.

Янгы йыл яшмын йимик,
Тавушу ташгъын йимик.
Девдей геле Дед Мороз
Мингени – кьубагийик.

Хуржуну инбашында,
Чачал папах башында.
Акь кьарны тазалыгъы
Сакъалында, кьашында.

Яшлагъа юз бакъдыра.
«Яшлар,яйнап обсююз,
Обсюп улду болугъуз,
Тёбегиз кёкге тийип,
Гюнге етсин кьолугъуз!»

Суратчы Дадай

Янгы йылны алдында
Яшлар ёлка гъазирлей.
Уллу ёлкагъа такъма
Алик бир зат чы излей.

– Не зат, нечиги тарыкъ? –
Дей Аликге дадайы.
– Дед Мороз гётермеге
Болмасдай болсун шайлы.

Оюнчакъ йимик болсун,
Узун, не де дёгерек.
Дадай сорай: – Дёгерек?
Бир ерде болма герек.

Дадайы абайыны
Къулагъына шыбышлай.
Абай айта, гертилей
Янгы йыл етди бугъай.

Янгы йылгъа сакъланып,
Зор харбуз болгъан экен.
Бюс-бютюн эсден чыкъма
Гиччинева къалгъан экен.

Абзарны бир ягъында
Гиччи къувукъ алачыкъ.
Харбуз тура къувукъда,
Гъавасы бек ярашып.

Экев гётерип болмай,
Адамлар гёрсе айып,
– Сыргъалат, – дей дадайгъа, –
Абай этегин яйып

Этекдеги харбузну
Къартлар гъаран гётере.
Янгы йылгъа етишген.
Харбузну Алик гёре.

Яз болгъанча сакъланма
Дадай шонда сёз бере.
Бек ажайып суратчы, –
Деп Абай гёз-къаш гере, –

Оргъан булан да битмей,
Жыйгъан булан да битмей,
Сакълап билме де герек.
Абай, гъали харбузну
Дадай ёлкагъа илсин.
– Харбузну илеми да?
Дед Мороз объю билсин:

Бал четендей сакълажакъ
Язбашда гелип тилсин.
Дадайны шолай шарты.
Суратбек муну аты.

Алимпаша Салаватовну 120 ыфллыгъына

Уллу язывчу, уллу адам

Бу сёзлер Алимпаша Салаватовгъа бек яраша. Алимпаша Салаватов языв ишни адамлыкъ борчундан бир де айырмайгъан гиши эди. Озьюню танышларыны арасында ол шо якъдан уьлгю болуп бажара эди. «Ачувгъа-ачув» деген къайдадан йыракъ, адамлыкъны ол озтёрече бек назикден англай эди.

Алимпаша Салаватов агъачдагъы тереклер де, тавдагъы ташлар да мени булан къурдаш болсун деп адамлыкъны да бек сюеген шаир, драматург, педагог Алимпашабыз гёнгюллю кюйде Уллу Ватан дауну гетип, аявлу ватанын якълай туруп жанын къурбан этди.

Аткъай

Драматург ва шаир

Гъар халкъны озьюню аты айтылгъан, бары да якъдан загъир болгъан адамлары бар. Дагъыстанны халкъларыны да шоллай абурлу адамлары кёп. Белгили къумукъ драматург, шаир Алимпаша Салаватов да дос миллетли тавлар эли-

ни чебер адабиятыны, инчесаниятыны гёрмекли чалышывчуларыны бири эди. Ол озьюню бары да оьмюрюн артда къалгъан миллетлени билимин, культу-расын артдыривгъа багъышлагъан, Ватанны эркинлиги учун жан берген.

Салав Алиев

Әшит

Алимпаша Салаватов

Хади́рин бил, аявла
Гъар айтылагъан сёзню,
Къаст эт ол таза болсун
Бебейи йимик гёзню.

Аз сёзюнгню кёп этме,
Будур инг макъталгъаны,
Бир чыгъып бет уялтар
Артыкъ сёзню ялгъаны.

Жавапны ойлашып бер,
Кюлемесдей сёзюнге,
Олтурма къулакъ асып
Пайдасызны озюнге.

Йыланни кебин алып,
Темир къапу ачар тил,
Тил сени савутунгдур
Ону къолламагъа бил.

1919 й. Яхсай

***

Илму булан гюнерге къыйын тёкмей,
Гъай алдынлыкъ, сени алма кюй де ёкъ.
Яшлыгъында хади́рин билип гиргенге,
Гёзел мактап, сенден арив уй де ёкъ.

Гюни нечик айтма?

Яшлыкъ етип гъеч ярамас болма кал,
Къарап сен де башгъалардан тергев ал!

Сюер чархынг олтурма, къойма сен,
Эринме, ялкъма, илмудан тойма сен.

Къарама сен душманланы кюлетме,
Тутма хыял, гиши ёкъ деп уйретме!

Тур гъар заман эртен танг къатагъанда,
Ойлашмагъа олтур ахшам гюни батагъанда.
Тикленип къара мени узакъ гетишиме,
Гене сукълан чалт гъаракат этишиме!

Дагъы къайтып гелеримни гёзле, ятма,
Ёлдашым ай геле, магъа заман батма.

О да сагъа уйретер оз билегенин,

Хантав къалма, гёзле ону гелегенин.

1916 й

Мактапфы яшны тилчиген

Эс тапгъанлы таныгъаным
Анамны бал къучагъы.
Ичинде мен тувуп обьген,
Эй, атаны ожагъы.

Тил ачылгъан, яйнап чапгъан
Мактап таныгъан ерим,
Тангдан туруп сумка такъгъан,
Сююп алмагъа билим.

Орам танып сокъмакъ билген,
Авуллар гезеп юрюген,
Навруз этген, байракъ илген,
Нече байрамын гёрген.

Гъасиретли гёзлей эдим,
Шол янгурулу гюзюн де,
Бизин жыйып охутагъан,
Дарс башланып обьюнде.

Не учун мен унутайым:
Къарлы-бузлу кышын да,
Мен обьюнде чана чапгъан,
Мактабымны тышын да.

Яшыл отлу язбашын да,
Кёп емишли яйын да,
Агъ чегемен эсте тюшюп
Гъар айрылгъан сайын да.

Дюньягъа да тенг этмесмен
Юртумну гул бавларын,
Къыбла янда гёрюнеген
Ол гъайбатлы тавларын.

Булакълар булан сувларын,
Къалын агъачлыкъларын.
Эркинликни кёп сюеген,
Халкъымны кылыкъларын.

1923 й. Яхсай

Балжибинлени ыры

Авур гөрмегиз бизин,
Гелдик сизге чечеклер.
Тапмадыкъ шу арада
Дагъы артыкъ гёкчеклер.

Сирив-сирив де болуп,
Кьондукъ сизге кьонакълай,
Бузмагъыз бар гьалыгъыз
Ялкъдыкъ деп сизин сакълай.

Ёкъму экен кьонакълагъа
Сувугъуз, шербетигиз,
Бар затыгъыз аямай
Чыгъарып шат этигиз.

Безегенсиз тав-тюзню
Эй чечеклер, эй гюллер,
Сизге макътавлар эте

Бизден уллу бюлбюллер.

Охума ыберигиз!

Азыкъ тарыкълы йимик
Адамда алты сангъа,
Илму да шо кююнде
Тарыкълы зат инсангъа.

Иш тутмагъа сюеген
Яш юреклер кюрленип,
Жагъилликни тубюнде
Тура болмай оьрленип...

Бош турмагъа ошармы
Заманны уланлары,
Йиберигиз охусун
Бусагъыз сиз янлары.

Гюн сайын адатдан тыш
Ачыла илму нюрю,
Ачылсын кьол ялгъагъыз

Яш тереклени бюрю.

1923. Яхсай.

Аталар сөзлери ва айтывланы чеберлик язвы

Бираз кёп кысгъа, озса 4 гесекли (бир-бирде къапиядаш болуп) оьзлерде кёбюсю гезиклери тапшурмалы къалиплерде къурулгъан болар:

1. Яйындашы – бийлер ашы,
Ял къуйругъу – къуллаар ашы,
Сазан башы – къуллаар ашы,
Ял къуйругъу – бийлер ашы.
2. Къайчыны таягъындан

Гелинни аягъындан ва бу йимик, буланы кёплери къапкъачлы кюлевлер булан айтылгъан болалар:

«Яхшы болса бийден, яман болса къудан» йимик. Шек ёкъ бу сёзню, озокъда, тёбен класны вакили болгъан къул, оьзюню бийи этеген зулмуланы эбинден гелмеге бажармагъан сонг, ачыкъдан айтмагъа да болмагъан да дагъыда жанлы ва гючлю этер учун уллу бир чеберлик ишлейгенде, бийине мысгъыл багъа берген.

Буланы къурулушуна къарагъанда да ачыкъ гёрюнюген зат, аталар сёзлеринде бек тергев булан ишленген, ол да буланы биринчи бёлюгюню къалгъан гесеге ёравлу маъналар алып, гесекни мурадын, дагъы тюзю ону маънасын толтура: «Мал болмаса ювукъ ёкъ, ел болмаса сувукъ ёкъ» йимик.

Озокъда къуру янгыз бир (бир сатыры) болуп простой къурулуп къалгъанлары да бар, булар бирисилерден маъна якъдан алгъанда ончакъы олай башгъа болмайлы, тек айтмагъа ярай янгыз чеберликде бир аз тёбенсудей гёрюне.

Ахтар! Изле! Тан!

Написатгъа улланасы абай: – Мен ун да онгарып, самурсакъ да арчып, очагъгъа къазан илейим, сен буса, къызым, тез гъамаргъа барып, такъа-тукъаны арасындан излеп, биринчи тахчадан пухун, экинчи тахчадан гъавенк булан зукъа, уъчюнчю тахчадан жыгъыр, дёртюнчю тахчадан элек, бешинчи тахчадан окълав алып гел, къарап туражакъман, – деп буварып йиберди.

Гъыз тартып суратны аты булан байла

- Пухун
- Гъавенк
- Зукъа
- Жыгъыр
- Элек
- Окълав

1 - Написатгъа оланы тапмагъа кѣмек эт.

2 - Абай не аш этме гъазирлене?

3 - Бу эсгерилген затланы нечик къоллайгъанын англат.

«Къарчыгъа» журналны орта бетлерин Солтанмутну атындагъы пагъмулу яш оърюмлер учун болушлукъ фонду ва «Дерия» китап наширияты онгаргъан.

Ахтар! Изле! Тәп!

Тюнде наринжи челтирлерде язылган гьарпланы алдындагы гёк челтирде бирер гьарп язсанг, таныш сёзлер табарсан. Сонг о гёк челтирдеги гьарпланы оьрден тюнге бир бирине кьошуп охусанг, кьумукъ элде инг айтылган уланны танырсан.

Кёмек гьисанда, бу сёзлени кьаршысына орусча таржумасын яздыкь.

□	А	Д	А	Кь	Котан для стрел
□	Р	М	А	Н	Лес
□	А	П	У	Р	Оханка сена
□	Е	Р	Е	К	Дерево
□	Л	Т	Ы	Н	Золото
□	А	Кь	Ы	Ш	Орнамент
□	Е	Ж	И	Т	Мечеть
□	Р	Л	У	Кь	Семечко
□	А	Й	П	А	Род, тема

Гьали сиз шу адамны атын таныдыгьыз. Ону гьакьындан не айтма боласыз? Шу тюнде эсгерилген ёллар набул гирип бизге ону гьакьындан яздыгьыз, неде сурат этме пагьмуларыгьыз бар буса, сурат этип йиберигиз. Биз буса сизин тергевсюз кьоймасбыз. Инг яхшы язганлагьа савгьатлар да берербиз.

deriya_kitap@gmail.com

Кьайсы миллет кьайда яшайгьанны билип, кьаршысына гелеген челтирдеги гьарплардан онг яндагы челтирлеге гёчюрюп сёз кьур.

	АХТЫ	ХУНЗАХ	ГУБДЕН	КУРКЛИ	ЭДИГЕ	ХУЧНИ	ТАРГЬУ	КИЗЛЯР
КЬУМУКЬ	Б	Ф	Х	Гь	Ц	Х	Д	Х
АВАР	К	А	Й	Х	Оь	Е	Х	Й
ДАРГИ	Ё	Х	Гь	Х	О	Х	Д	И
КЬАЗИКЬУМУКЬ	Ц	Ю	Е	Ы	Б	Уь	К	Х
НОГЬАЙ	М	Х	Я	нг	С	Й	Ц	Е
ЛЕЗГИ	Т	Х	Б	Х	В	Р	Х	Ж
ТАБАСАРАН	Х	К	Й	П	Ц	А	Б	Х
ОРУС	Х	Э	Х	Т	Д	Кь	К	Н

Ахтар! Изле! Тан!

Лакълакъ

4

Лакълакъ къушгъа кѣмек эт
Ону уясына элт

Такъалыбакъа

Гъар
I

1

Лакълакъ къуш бала салгъан
Бала чыкъма аз къалгъан

Къоян

Терек

5

Ми

3

Бала чыкъса жуву
Анасын къараву

Ахтар! Изле! Тап!

Йымырткы жый ёл уьсде
Боя ушатгъан тюсде

Гёбелек

Йымырткыда бир гьарп
Барысын да излеп тап

2

Йылан

Бакъа

Лакълакъ булан лакъыр эт
Къонакъ да болуп, сонг гет,

Уя

Ишик

Балалагъа не тарыкъ?
Озокъда майлы .....

Уллар
лар

Той сарфынлар

Ата-ананы ою –
Уланны болсун тою.
Къызлар гъашыкъ болурдай,
Исбайы болсун сою.

Исбайы болсун объю,
Къара бурчакъдай гёзю,
Балдан да, шербетден де
Татли сёйлейген авзу.

Татли ону сёзлери,
Къуймур ала гёзлери,
Эсибизден таймажакъ
Арив йылы сёзлери.

Арив йылы сёзлери,
Чолпанлардай гёзлери,
Къуймур къара къашлары,
Инжи магъи тишлери.

***

Юзюгюмню къашына,
Булагъымны ташына,
Гелин алма гелгенбиз
Аявлу къардашыма!

Уъюгюзге яхшылыкъ,
Яхшылыкъ уъюгюзге!
Гелин алма гелгенбиз,
Къарайыкъ кююгюзге!

Тойдагъылар ашайлар
Чабакъланы къызартып.
Алып гетебиз къызны,
Анасын да бозартып.

Къыйналмасын анасы,
Къыйын этип жанына –
Айда-йылда бир керен
Йиберербиз янына.

Сизге Аллагъ буюрсун
Исси пилав ашама!
Къызыгъызны алабыз
Даимликге яшама!

Биз гелген йимик сизге,
Сиз де гелигиз бизге,
Аякъ учумдан туруп,
Йыбав берирмен сизге!

Эртен эртеноекъ туруп,
Гелин газгъа чай салыр,
Яхшы булан яманны
Анабыз ёлгъа салар.

Ябалакълар гъавгъа гече неге бара?

Гече гъавгъа янгыз ябалакълар чыкмай, башгъа жанлар да чыгъа. Бёрюлер, тюлкюлер, порсукълар – булар бары гече гъав эте. Чычкъанланы, лобанланы чы айтмай да къояйыкъ. Бары да жанлагъа гъав этмеге итти гёзлери кёмек эте.

Ябалакъланы итти гёзлери гюнню ярыгъын онча ушатмай. Шо саялы да ябалакъ гюндюзлер яшына. Ябалакъгъа гъав этмеге сакъ къулакълары да кёмек эте. Ябалакъланы къулакълары чычкъанлы аягъы тербенсе, эшите. Мишиклер де къулакъгъа бек сакъ, гечелер оланы гёзлери де яхшы гёре. Озокъда, къапкъарангы ерде де гъав этип янгыз гечекъуш бола. Гечекъушлар гече скойжибинлени, гёбелеклени тута. Олар

терекни бутакъларыны арасындан, япыракъланы да тербетмей уча. Гечекъушлар учагъанда къычыра туруп уча. Оланы тавушун адамлар эшитип болмай.

Тюлкю ва турна

Бир керен турна тюлкюню оьлюмден къутгъара. Шондан сонг булар къурдашлар болуп яшайлар. Уялары да буланы бири-бирине ювукъда болгъан.

Турна да, тюлкю де, гъар гюн гъавгъа чыгъып, балаларына азыкъ гелтирелер. Бир гюн Тюлкю, азыкъ тапмай, бош къайта. Балалары ач. Тюлкю не этежегин билмей турагъанда, къараса Турнаны бир баласы, уясындан тюшюп ерде. Тюлкю турнаны баласын алып къачып гете. Элтип ону оьзюню балаларына пайлай.

Бираздан Тюлкю, Турнаны гелегенин гёрюп, ону алдына чыгып:

– Ѓали болгунча кьайдасан, узун боюнланы бири ёкь, – дей.

Турна баласын тапмай бек кьыйнала. Артындагы гюн Тюлкю Турнаны бирдагы баласын алып гете.

Турна бу ишге дагыдан да бек кьыйнала, тек, не этежегин билмей, иннемей кьала.

Уьчюнчу баласы да ёкь болган сонг, турна Тюлкюге шек бола, тек ачувну нечик алажагы билмей.

Бир гюн Тюлкю:

– Ябушмагьа эпсиз кепим гелип тура, гелсана бир ябушайкь! – дей Турнагьа.

«Ѓали чи мен сенден ачувумну аларман», – деп ойлашып:

– Ябушайкь, тек бир шарт булан, – дей Турна.

– Не шартдыр? – деп сорай Тюлкю.

– Йыкьгьан йыгьылгьанны ашажакь.

– Яхшы, – деп Тюлкю де рази бола...

Булар ябушалар. Турна Тюлкюню йыгьа.

Тюлкю:

– Ѓаллыгюллю, гьаллыгюллю! – дей.

– Олай деген недир? – деп сорай Турна.

– Бу гезикге кьой хари деген зат, – дей Тюлкю.

– Яхшы, бу гезикге кьоярман, – деп Турна Тюлкюню йибере.

Булар экинчи гезик де ябушалар.

Бу гезик де Турна Тюлкюню йыгьа.

Тюлкю:

– Ѓалыгюллю, гьаллыгюллю, бу гезик де кьой хари, яшларым кёп увакь, – дей.

Гичинев балаларына языгьы чыгып, турна дагы да Тюлкюню йиберип кьоя.

Тюлкю энгилмей Турнаны дагы да ябушма чакьыра. Булар уьчюнчу керен де ябушалар. Тюлкю Турнаны йыгьа.

Турна:

– Ѓаллыгюллю! – дей.

Тюлкю:

– Ѓаман сайын сагьа гьаллыгюллю болмай! – деп, тутуп Турнаны ашай.

Сиз билетисиз?

Пумалар тюзлюкден 4700 м бийиклиги булангъы тавларда, нарат терекли агъачлыкъларда, отлу тюзлюклерде, батмакълы ерлерде ва бары да озлеге азыкъ бар ерлерде яшай. Къыбла Америкада олар батмакълыкъ ерлерде болмай, онда ягуарлар гъав эте. Пумалар гъар тюрлю ерлерде де озлеге ер таба. Озлени жымчыкъ этли аякълары булан 6 м узундукгъа, 2,5 бийикликге атылалар. Сагъатда 50 км ёл ала къысгъа мезгиллеге). Тереклеге, ярлагъа чалт мине, яхшы юзюп де бола. Пумаланы лап ювукъ къардашлары гепардлар деп токъташдырыла.

Сюлевсюн – тап мишик озю. Тек къаркъарасы улуу ит чакъы. Къысгъа къаркъарасы, узун аякълары булан итге ошай

Сюлевсюнню башы гиччи, дегерек мишик жынсдан оланы къуйругъу къысгъа, учу щётке йимик гелген. Къаркъа-

расыны авурлугъу 5 кг - дан 30 кг ерли, бу уый мишикни лап ювукъ къардашы. Сюлевсюнню тыш гёрюнюшю башгъа буса да, сюлевсюнлени дёрт тюрлюсю бар: Евроазиядагъы сюлевсюн, сари сюлевсюн, Пирейдеги яда Испаниядагъы сюлевсюн; Канадагъы сюлевсюн.

Кавказдагъы барс – мишик жынсдан сют эмдиреген йыртгъыч. Гюнбатыш Азиядагъы къавумдан (Кавказда, Дагъыстанда да ёлугъа). Кавказдагъы барс – дюнъядагъы лап улуу леопардланы жынсдан. Къаркъарасаны узуну 183 см, къуйругъу – 116 см. башына ерли бийиклиги 76 см, авурлугъу – 70 кг. Къышдагъы териси ачыкъ тюсде. Тюгюню аслу тюсю – лап ачыкъ. Бир-бирде терисини тюсю ачыкъ кюлтюс, ирбисни тюсюне ошай. Аркъасында елкесине багъып бироз авур тюсю бола.

Барслар ва ягуарлар бир-бирине бек ошай. Къара ягуарлагъа къара пантералар деп айтыла.

Гёчюрген П. Абдуллаева

Ватаныбызны танийыкъъ

Агъачавул

Набиюлла Магъамматов

Агъачавул Магъачкъала шагъаргъа инг де ювукъда ерлешген юрт. Оланы арасында Таргъутав болмагъан эди буса, бир бирине къошулар эди. Алдагъы заманларда юрт Таргъутавну къыбла бетинде болгъан деп айта, гъали буса юрт ону этегинде ерлешген. Ону къыбла янында да тыгъыс агъач обсеген тав бар. Юртлулар огъар «Кавказ тав» дей. Бу ерлерде 2 минг 200 йылар алда да адамлар яшай болгъан деген пикруну тувдура-гъан къабурлар табылгъан. Алимлер токъташдырагъан кюйде, олар Къаягент-Харачуевли археология культурасына гире.

Эки тавну ортасы булан созулуп ятгъан бу юрт, гертиден де, агъачлыкъны ичинде болгъаны саялы, огъар «Агъа-

чавул» деп айтгъандыр деген ой геле. Юртну аты шолай къоюлгъан буса ярай. Бирлери айтгъангъа гёре, агъачавуллар Таргъудан чыкыгъан халкъ болмагъа герек.

Не заманда да Агъачавул уллу юрт болмагъан. Агъачавулгъа уллу юрт болмакъ учун гъалиге девюр инг де онгайлы. Къырыйындагъы тахшагъар ерлешгени саялы юртну гележеги баргъа инанасан. Магъачкъаланы обсювюне къарагъанда, гележекде юрт да гюнтувушгъа созулуп, шагъар да эки де якъдан бери йылышып, бир бирине къошулар деген ой тувула. Шолай болса. Магъачкъала шагъарны ичинде уллу Таргъутав денгиздеги атав йимик гёрюнежек.

Савболашыў

«Эсен-аман къалыгъыз!»

«Аман туругъыз!»

«Савболугъыз!»

«Яхшы ёл!»

Барысына да жавап: «Савболугъыз!»

«Гечегиз яхшы болсун!»

Жавап: «Яхшы гечели болугъыз!»

«Менден салам айтыгъыз».

«Бизге де геле туругъыз»

Тилев:

«Айтыгъызсана!»

«Гирме (олтурма, сорама, къарама, охума, гетме...) ихтияр (изну) беригиз».

«Къыйын гёрмей, магъа кёмек этигиз»

«Ярай буса» деген сёзлени кеп ерлерде къолласа да артыкълыкъ этмей.

Гечмекни тилев:

«Ярай буса, гечип къоюгъыз».

«Багъышлагъыз».

«Гечикгеним учун багъышлап къоюгъыз».

«Мен айыплыман...»

«Сабур болугъыз».

«Багъышлагъыз, мени заманым ёкъ».

«Кепигизни бузмагъыз».

«Багъышлагъыз, мени сизин хатиригизни къалдырма суймей эдим».

Гъажимура^т Абдуллаев,
лицей №8, Магъачкъала

Ибрагъим Абдуллаев,
лицей №8, Магъачкъала

Дюньяда кьурулгъан чинг тамаша ёллар

Италиядагы Ливорна деген шагъарны кьырыларындан табылгъан ёл белги дюньяда инг де биринчи болуп яратылынган гысаплана. Археологлар онда тапгъан ташны устюне латинча: «Шу ер кьоркьунчлу» деп, язылгъан. Шолай бырынгы римлиени ёл кьуллукъчулары барагъан ёлавчулагъа алдыгъызда четим айланма-мююш бар деп билдире болгъан.

***

Римлиени Молло деген кёпюрю архитектура якъдан алып къарагъанда, шагъарыны гёрмекли биналарыны арасында чинкдеси деп гысаплана. 2014-нчю йылда о кёпюрге 2133 йыл тамам бола. Огъар дюньядагы кёпюрлени инг де узакъ объмюрю «акъсакъал тамазасы» деп айтма ярай.

Англияны инг бырынгы 1370-нчи йылдан берли ёлларда болагъан «пробкалагъа» къаршы кьолланагъан, гъали де шону булан иш гёрсетилинеген закону бар.

***

Башгъа себеплерден къайры да, бизин асфальтобетон ёлла-

ны бузагъан бактериялар да бар экен. Америкалыланы сынавуна гёре, олар ёлну увакъ чартла-вукъларына гирип, асфальтны углеводородларын ашай. Олар ёллагъа таъсир этеген себеплени арасында. Бизге шо – инг агъамият берилмей къалагъан зараллы себеп.

***

Австрияны да ва Италияны да арасында байлав болдурмакъ учун ЗИЛЬ деген оьзенни устюнде кьурулгъан 700 метрик машин ёл кёпюр Европада инг бийик кёпюр гысаплана. О кёпюрню сув ягъалардагы таявларыны гъарисини бийиклиги 190 метр. О кёпюрге «Европаны кёпюрю» деп ат кьоюлгъан. О бинагъа 2013-нчю йыл 49 йыл тамам болду.

Археологлар Украинаны Запорожье деген чёллеринде Европада инг бырынгы таш ёл тапгъанлар.

***

Японияда Акашо деген кьолтукъну устюнден таба дюньяда инг узун бёлюмлю кёпюр кьурулгъан о кёпюрню сув ягъа таявларыны

Ганибал Азизов

АШЛАФ

Абдулкерим Сайитов

Солдан оңгъа:

Офрген тюнге:

2 – йымырткъаны сарисин де, агъын да аталап, биширилген аш;

5 – яйылгъан хамурдан этилген, макъталгъан ашланы бириси;

7 – юккъа экмек;

10 – ярмадан, дюгюден, бурчакъ да къошулуп этиле;

12 – къапуста, юзюм япыракъгъа чырмалып этиле;

13 – гъабижай ундан этилген экмек;

14 – гъабижай ундан этилген каш.

1 – лап да сыйлы аш;

3 – гиччи экмек;

4 – отда къызартылып биширилген эт;

6 – этли шорпа, кёбюсю, тойларда этиле;

7 – ичине эт, бишлакъ, къабакъ салынып, отда биширилген аш;

8 – дюгюден, сари майгъа биширилип этиле; тойланы аслу ашы;

9 – ичине эт, картоп, бишлакъ салынып, къазанда бишириле;

11 – ону тюрлю-тюрлюсю бола: ун, илашгъы, тушап; сыйлы аш санала.

СОКОЛЁНОК

ISSN0206 - 7943

Къарчыгъа

1/2020

январь – февраль

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель:

Министерство информатизации,
связи и массовых коммуникаций Республики
Дагестан.

Регистрационный номер

серия ПИ №ТУ05-00413 от 22.04.2019 г. выдан
управлением Роскомнадзора
по Республике Дагестан.

Издается с января 1980 г.

Руководитель – главный редактор

М.М. Ахмедов

Редколлегия:

Ш. Алишева (ред. выпуска)

П. Абдуллаева

А. Абдуллатипов

С. Алиев

С. Мамаева

Т. Зургалова (отв. секретарь)

Художественный редактор З. Даганов

Технический редактор Т. Лузина

Художник номера А. Качаев

Фото на обложке М. Колюбакиной

Формат 60x84 1/8.

Бумага офсетная.

Уч. изд. л. 3,25.

Уч. печ. лист 3,26.

Выход в свет 03.03.2020 г.

Тираж 924 экз.

Заказ № 499.

Типография:

ООО «Издательство «Феникс-пресс».

Адрес типографии:

367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное
бюджетное учреждение Республики Дагестан
«Редакция республиканских литературных
журналов «Соколёнок»
и «Литературный Дагестан»

Адрес редакции и издателя:

367000, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, 55.

Электронный адрес редакции:

litdag@mail.ru

Кумыкский язык

Индекс: на год – 63339,

на полугодие – 73904.

Цена свободная.